

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Милка Ивић

О ИСКАЗИВАЊУ ВРЕМЕНСКОГ ПОНАВЉАЊА ИМЕНИМА ДАНА НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ, ОДНОСНО БАЛКАНСКОМ ЈЕЗИЧКОМ ПОДРУЧЈУ

1. Временске одредбе испољавају на синтаксичком плану или референцијални или неререференцијални карактер, зависно од тога да ли их повезујемо непосредно са конкретним чинном вршења радње (референцијална употреба) или не (неререференцијална). Предмет овог разматрања биће један специфичан случај неререференцијалне детерминације, наиме, употреба имена дана у недељи којима се временски ближе одређује — не сама радња као таква, него њено понављање.

Употреба о којој ће бити речи може се у сваком језику разликовати лексичким средством — уп., рецимо, у српскохрватском с једне стране *СВАКЕ се суботе враћа у Нови Сад*, а с друге *ИДУЋЕ се суботе враћа у Нови Сад*. Ја се на таквој могућности, међутим, овом приликом нећу задржавати. Моје ће се интересовање ограничити на случајеве кад баш само име дана, тиме што се отелотворује у одређеном граматичком облику, супротставља значење понављања референцијалном временском значењу.

Мој избор се овде свео искључиво на дане у недељи, мада постоје и други одсеци времена (годишња доба, периоди дана и ноћи и сл.) у које се такође може сместити понављање радње. Сужавајући овако тему ја сам имала у виду чиниеницу да називи тих осталих временских одсека обично не добијају оно исто граматичко решење које се додељује именима дана, него неко друго (уп. у српскохрватском *уторником* и *четвргом*, али *лети* и *зими*, па *у зору* и *подне* итд.) тако да би проширивање анализе и на њих захтевало далеко више простора за излагање него што је то овом приликом могуће остварити.

2. Три од данашња четири представника јужнословенске језичке групе — македонски, српскохрватски и словеначки — раз-

ликују предлошким, односно падежним и падежно-предлошким средством да ли је у неком датом случају име дана временска одредба (1) саме радње као такве или (2) њеног понављања; четврти представник — бугарски језик — не зна за такво разликовање (уп., рецимо, као илустрацију за (1) српскохрватски пример *доћи ће у петак* и његове преводне еквиваленте: словеначко *pride v petek*, македонско *ќе дојде в петок*, бугарско *ще дојде в петък*, а за (2) пример *лекар ординира петком* и одговарајуће преводне еквиваленте: словеначко *zdravnik ordinira ob retkih*, македонско *докторот прима во петок*, бугарско *лекарят приема в петък*; дакле, само у бугарском за (1) и за (2) истоветна конструкција: *в петък*).

Ако се осврнемо на руски, који је најизразитији представник источног крила севернословенских језика, и на словачки, који нам је на западу најближи севернословенски сусед, запазићемо један својеврстан географски парадокс: по усвојеном принципу, са словеначким (односно српскохрватским и македонским) слаже се — руски, а са бугарским — словачки (уп. одговарајуће преводне еквиваленте за претходно наведене примере типа (1) и (2): руско *придѣт в пятницу* словачко *pride v piatok*, односно руско *врач принимает по пятницу*, словачко *lekár ordinuje v piatok*; у словачком, дакле, и за (1) и за (2) иста конструкција: *в piatok*).

3. Пада у очи да међу досад помињаним језицима чија је одлика карактеристично граматичко супротстављање не постоји сагласност у избору конкретног облика којим се сигнализује понављање. По типу прихваћеног решења најближи су — опет у рачораку с географијом! — словеначки и руски: оба се језика служе предлошко-падежном конструкцијом у којој се име дана подвргава плурализовану (уп. *ob retkih* са *по пятницу*). Граматички модел својствен српскохрватском — инструментални облик именице без предлога — примењује, додуше, и руски, али не на имена дана него годишњих доба (*весной, летом, осенью, зимой*). Примењивање тога модела по српскохрватском принципу није регистровано нигде другде у словенском језичком свету. Што се тиче решења усвојеног у македонском, оно је с тачке гледишта просечне словенске ситуације свакако најсамосвојније. Разликујући на име, значење „сваки пут кад је дан X“ од значења „следећег X дана“, македонски употребљава као одговарајуће граматичке сигнале *во* и *в¹*, мада *во* и *в* иначе нису два посебна предлога него

¹ Б. Конески у својој књизи *Граматика на македонскиот литературен јазик* (Скопје 1967, 511) наглашава да изразима типа *во среда* „се означува дека нешто обично станува во еден одреден ден од неделата: *ние конференцији држиме во среда* и *во сабота*, а не *во недела* и *во петок*“, а да насупротив њима стоје изрази типа *в среда*. „Изразот *в среда* може да се објасни обично по следот начин: *во оваа среда што иде*. Нпр. *Едната конференција ќе ја одржиме в среда*, а *другата в сабота*“. Македонски, међутим, има још и ту посебност, сасвим непознату другде у словенском свету, да обликом имена дана разликује и значење „ПРОШЛОГ дана X“ /„СЛЕДЕЋЕГ дана X“ укључујући при том у сигналну функцију, поред *во/в*, и присуство/одсуство члана: *во средаТА* = „прошле среде“/*в среда* = „идуће среде“/*во среда* = „средом“ (в. Блаже Конески, loc. cit.).

само две (непосредним окружењем у реченици условљене) варијанте изговорне вредности једне исте предлошке јединице, оне у којој се продужава некадашње (опште-словенско) *вѣ* (сличну ситуацију имамо у српскохрватском, рецимо, са *ка* и *к*: у њима се по истом принципу продужава некадашње *кѣ*).

4. Објашњење упадљивој разнородности у избору граматичких решења којима непосредно словенско суседство бугарског језика супротставља две детерминативне употребе имена дана треба тражити пре свега на плану развојне хронологије.

Називи дана уведени су у словенски лексички фонд релативно касно, тек по приману хришћанства. У старословенском се њихова улога временске одредбе исказивала акузативном конструкцијом са *вѣ* и онда кад се радило о значењу понављања (уп. рецимо, се же творѣтъ вѣ поне², и вѣ ср(ѣ)д(ж) и вѣ паток(ѣ). По wt(ѣ)-поуѣни вечерни).² То исто је некада важило и за македонски судећи по чињеници да се овај језик, под околностима о којима је реч, и дан данас служи само оним језичким формама које се непосредно своде на рефлекс старог *вѣ* (*во* и *в*.) Да исту прошлост има и српскохрватски,³ потврђују примери из старих текстова⁴ — уп., рецимо, следећа два, од којих је први преузет из Савиног Типика студеничког: *вѣ петѣкъ вина даѣтъ се вамѣ⁵*, а други из текста насталог у XVIII веку чији је аутор Сплићанин: *biskupi imali su slušati prikazanja tužbena i ponedilak⁶*. Једном речју, у то релативно позно време кад је извршавана смена двају принципа сваки је језик већ увелико решавао граматичке проблеме сопственим начином, тако да се ту нека саобразност у избору новог сигналног средства не би ни могла очекивати.

5. Кад се све што је претходно речено има у виду, јасно је да се, у поређењу са својим непосредним јужнословенским суседима — српскохрватским и македонским, бугарски одликује, у ствари, конзервативношћу. У њему, наиме, једноставно и даље стоји на снази онај први, за старословенски карактеристичан прин-

² В. *Slovník jazyka staroslověnského* (изд. Československá akademie věd, главни ред. Jozef Kurz) под одредницом *поне* *дѣлникъ*.

³ Ни у руском уосталом првобитно није било друкчије; уп., рецимо, следећи карактеристичан пример из XVI века: *султанъ въѣзжаеѣтъ на потѣху вѣ четвергѣ да вѣ вторникъ...*, а *братъ въѣзжаеѣтъ султановѣ вѣ поне* *дѣлникъ* (в. И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ III*, Санктпетербургъ 1903, под одредницом *четвергъ*).

⁴ Скренула бих овим поводом пажњу на чињеницу да се инструментални облик имена дана по правилу не појављује пре Вуковог доба — в. језички материјал наведен у књизи М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Пос. изд. САН, књ. ССХХVII, Београд 1954, 132.

⁵ В. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* под одредницом *petak*.

⁶ Оп. cit. под одредницом *ponedjelak*.

цип по којем се обличке могућности имена дана не искоришћавају ради супротстављања значења понављања референцијалном значењу. Другим речима: није бугарски изневерио своју јужнословенску језичку средину одступајући од прамаитичког понашања које је данас за њу типично, него су остали представници те средине, тиме што су накнадно усвојили принцип специфичног прамаитичког разликовања, раскинули некадашње заједништво.

6. Чињеницу да су се два словенска представника „балканског језичког савеза” — македонски и бугарски — у случају који нас овде интересује нашао на две супротне стране вреди размотрити и у светлу прилика које владају у осталим балканским језицима.

Само се један од тих језика — новогрчки — понаша као бугарски: значење понављања не исказује одређеним обликом имена дана, него само лексичким средством (изразом $\chi\acute{\alpha}\theta\epsilon$ = „сваки”; уп. $\tau\eta\nu$ Πέμπτη — „у четвртак” / $\chi\acute{\alpha}\theta\epsilon$ Πέμπτη = „сваког четвртка”, „четвртком”). Албански и румунски се, међутим, прикључују македонском тиме што и они примењују принцип грамаитичког разликовања искоришћавајући за то облик имена дана (уп. албанско $t\ddot{e}$ dielën = „у недељу” / $t\ddot{e}$ dielave = „недељом” румунско joi = „у четвртак” / $joi\acute{a}$ = „четвртком”).

Како год да процењујемо постојеће стање ствари — било са јужнословенског становишта или из балканолошке перспективе — закључак је исти: принцип карактеристичног прамаитичког разликовања је шире усвојен од принципа грамаитичког неразликовања. Македонски, према томе, у односу на разматрану појединост испољава оно прамаитичко понашање које се (данас бар) показује типичнијим за јужнословенско односно балканско језичко подручје; за бугарски, међутим, важи обрнуто.